

Jolanta Judyta Pudełko PDDM

Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie
judyta.pd@gmail.com

Ks. Antoni Tronina, *Drzewo życia w rajskim ogrodzie. Biblijne korzenie mistyki krzyża* (Częstochowa: Edycja św. Pawła 2017). Ss.155. PLN 19,95. ISBN 978-83-7797-804-7

Autor książki, znany biblista, jest kapłanem archidiecezji częstochowskiej, profesorem zwyczajnym nauk teologicznych, byłym kierownikiem Katedry Egzegezy Ksiąg Historycznych i Dydaktycznych Starego Testamentu na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym Archidiecezji Częstochowskiej. Ks. Antoni Tronina jest autorem licznych publikacji z różnych dziedzin biblistyki, redaktorem przekładów Pisma Świętego, członkiem redakcji naukowej serii „Nowy Komentarz Biblijny”, wydawanej przez Edycję św. Pawła.

Pierwsza część książki wprowadza w „korzenie” świata Biblii – środowisko starożytnego Bliskiego Wschodu. Kultura i zwyczaje, a także geografia tych miejsc, mocno odcisnęła się na kratach Pisma Świętego: „Glebą, z której wyrosło natchnione słowo Biblii, jest środowisko Bliskiego Wschodu, gdzie lud Boży przebywał przez wiele lat, nasiąkając dziedziectwem kultury tamtejszych mieszkańców” (s. 11). Autor kolejno odnosi się do Syropalestyny, Egiptu i Mezopotamii,

aby ukazać, jak drzewo jest tam obecne zarówno w wymiarze materialnym, jak i w jego symboliczno-religijnym znaczeniu (ss. 11-22). W Palestynie słynne były sprowadzane z Fenicji cedry Libanu, wykorzystywane do budowy świątyń. Kananejskie kultury Baala przedstawiały drewno jako atrybut jego władzy i zwycięstwa nad Jamem – bogiem morza. Rzadko występujące w Egipcie drzewa otaczano szczególną czcią, były one źródłem owoców i cienia. Stąd też znów łączono drzewa z bóstwami: Hator czy Nut łączono z sykomorą czy tamaryszkiem. Drzewo suche było symbolem człowieka gwałtownego, a zielone – łagodnego. Ks. Tronina zauważa, iż „tak też stopniowo krystalizuje się symbolika drzewa, które ze względu na swe szczególne właściwości nadaje się do ilustracji rzeczywistości nadprzyrodzonej” (s. 17). Ślady egipskich mitów łatwo będzie można odnaleźć w przekazach biblijnych. Trzecim zaprezentowanym środowiskiem jest Mezopotamia. Gorący klimat tych terenów nie sprzyja bujnej roślinności, która pojawia się zazwyczaj w górach lub poblizu rzek. Motyw drzew i ich sakralnego charakteru pojawia się w poemacie „Gligamesz”. Mitologia sumeryjska wspomina święte drzewo kiszkanu, do drzew byli też porównywani królowie sumeryjscy. Rajska kraina Dilmun była prototypem biblijnego Edenu. W mezopotamskich utworach dydaktycznych pojawiały się drzewa jako bohaterowie. Autor wymienia wiele różnych odniesień, zastosowań symbolu drzewa, które znajdzie swoje zastosowanie w tekście biblijnym: „Niewola babilońska Izraela sprawiła, że zasłyszane tam opowiadania posłużyły autorom biblijnym jako tworzywo literackie do przekazania natchnionej nauki o drzewie życia” (s. 22).

Część druga, najdłuższa (ss. 23-104), przedstawia drzewo i jego obecność w Starym Testamencie. Część ta, na wzór memory, posiada siedem rozdziałów. W pierwszym rozdziale tej części („Lasy, bory i gaje”) autor zwraca uwagę na różnicę między naturalnie rosnącym dzikim lasem (hebr. *ja'ar*), który też można rozumieć jako „gąszcz”, oraz wymienia różne gatunki drzew wchodzących w skład lasów. Kolejne rozróżnienie

dotyczy lasu, boru i gaju. W lesie przeważają drzewa iglaste, a w borze – liściaste. Gaj natomiast miałby stanowić zbiór drzew wydających owoce (np. gaj oliwny). W epoce biblijnej w Izraelu lasy występowały o wiele obficie niż dziś, ale były masowo zużywane na opał, do wyrobów sprzętów domowych oraz niszczone w czasie wojen. Dalej autor wymienia liczne teksty biblijne ST posiadające odniesienia do lasu, drzew lasu, zwierzyny leśnej oraz różnych wydarzeń, które miały miejsce w lesie. Kolejny rozdział dotyczy ogrodu („Ogrody prywatne i królewskie”). Ogród był skupiskiem drzew założonym przez człowieka i dobrze nawodnionym, aby drzewa wydawały obfite owoce. Wśród drzew ogrodu zostają wymienione: winorośl, oliwka, figowiec. Ogrody stanowiły dla ludzi nie tylko miejsca pożywienia, ale radości i odpoczynku. Prowadzi to w kierunku swoistej symbolizacji ogrodu, co zauważa się w tłumaczeniu hebrajskiego terminu ogród (*gan*). LXX tłumaczy ten termin jako *paradeisos*, co odpowiada bardziej hebrajskiemu terminowi *pardēs*, który pochodzi od perskiego *paridaida* („ogród otoczony murem”). W ten sposób „ogród” nabrał powoli sakralnego znaczenia – św. Hieronim wprowadził do Wulgaty termin *paradisum* na oznaczenie ogrodu Bożego. Biblia Hebrajska nazywa ogród Boży *edenem*, co ma oznaczać „rozkosz”. Autor zauważa, iż biblijne rozumienie raju posiada swoje odniesienia do Mezopotamii (geografia rajska), ale sam termin „ogród Boga” ma konotacje kananejskie („ziemia Baala”). A zatem ogród Boga, Eden, to miejsce pierwotnego szczęścia człowieka, gdzie ma on również rozwijać siebie i powierzone sobie miejsce poprzez swą pracę. Pierwszy człowiek traci jednak szczęście związane z ogrodem Bożym, co autor odnosi do Ezechielowej lamentacji nad upadkiem króla Tyru.

Kolejny rozdział skupia się na pojedynczym drzewie („Pojedyncze drzewo”). Autor analizuje tu najpierw terminologię hebrajską i aramejską związaną z rozumieniem terminu drzewo/drewno itp. Następnie dokonuje klasyfikacji roślinności (drzewa i zioła) oraz wskazuje na symboliczne

zastosowanie drzewa w Starym Testamencie (jako symbol człowieka, personifikowane, będące znakiem błogosławieństwa Bożego). Istotny również jest sakralny charakter drzew, które stawały się też miejscami kultu (również pogańskiego) oraz budulcem świątyń, przedmiotów sakralnych i różnych innych konstrukcji. W czwartym rozdziale ks. Tronina dochodzi do prezentacji drzew Edenu („Rajskie drzewo poznania i drzewo życia”). O ile motyw drzewa życia był obecny w sąsiednich kulturach Izraela, o tyle drzewo poznania dobra i zła stanowiło nowy element obecny tylko w Księdze Rodzaju (s. 43). Obydwa drzewa miały symbolicznie ukazywać atrybuty samego Boga: mądrość i życie wieczne. Następnie autor syntetycznie szkicuje upadek pierwszych rodziców związany z motywem rajskich drzew. Próba zawładnięcia drzewem poznania doprowadza do utraty drzewa życia. Niewłaściwa autonomia wobec Boga i Jego prawa ma swoje tragiczne skutki dla człowieka. Kryterium wyboru kolejnych tekstów ST ma być ich łączność z przyszłym misterium Chrystusa, który przez drzewo krzyża odwrócił los pierwszych rodziców.

W kolejnych trzech rozdziałach („Prawo Mojżeszowe”, „Księgi prorockie”, „Pozostałe Pisma”) autor porządkuje te odniesienia według podziału Biblii Hebrajskiej. Wymienia niektóre z licznych (ponad stu) odniesień do drzewa obecnych w Pięcioksięgu (np.: drzewo arki Noego, drzewo ofiary Izaaka, drzewo snu tłumaczonego przez Józefa w Egipcie, drzewa ziemi Goszen, drewno sprzętów sakralnych, drewno używane w rytach oczyszczenia czy drzewo kary śmierci). Kolejne wyliczenia dotyczą Ksiąg Prorockich według podziału Biblii Hebrajskiej (prorocy wcześniejsi i późniejsi) oraz pozostałych Pism. Księgi Prorockie, oprócz dosłownych odniesień, posiadają liczne metaforyczne użycia drzewa zarówno jako symbolu Izraela i jego władców, jak i mesjasza. Podobnie i w Pismach drzewo posiada zarówno dosłowne, jak i metaforyczne znaczenie, stając się między innymi „przenośnią ludzkich postaw życiowych” (s. 85), co szczególnie podkreśla Księga Psalmów. Bardzo ważna jest obecność metafory „drzewa życia” w Księdze

Przysłów (3,18; 11,30; 13,12; 15,4). Choć nie posiada bezpośredniego związku z ogrodem Eden, stanowi symbol szczęścia związany z mądrością. Następnie zostają omówione teksty z Księgi Hioba, Księgi Koheleta, Księgi Kronik, Pieśni nad Pieśniami czy Księgi Estery. Drzewo, na którym miał zawisnąć Mardocheusz, jest miejscem egzekucji Hamana. Autor uwypukla obecną w tradycji chrześcijańskiej symboliczną interpretację użycia obrazu drzewa/drewna jako przygotowania do krzyża Chrystusa – drzewa zbawienia, w czym jest też pomocna deuterokanoniczna Księga Mądrości: „błogosławione drewno” (arki Noego) stało się z czasem porównywane przez chrześcijan do krzyża Chrystusa.

Trzecia część książki („Nowy Testament. Wypełnienie”) stanowi zwieńczenie dzieła (ss. 105-135). Autor wyszczególnia tu trzy rozdziały, w których omawia trzy kluczowe pojęcia: „drzewo” (*dendron*), „drewno” (*ksylon*) oraz „krzyż” (*stauros*). Drzewo (*dendron*), oprócz znaczenia dosłownego, odnosi się w Nowym Testamencie do postępowania człowieka, którego czyny przynoszą dobry lub zły owoc. Rośliny i drzewa są też obrazem, do którego Jezus porównuje królestwo Boże. Drzewo figowe, które usycha, jest symbolem Izraela, a obraz wegetacji figowca symbolizuje stopniowy wzrost królestwa Bożego. Drzewa, rośliny w nauczaniu Jezusa są więc przykładami służącymi do opisanego działania Boga w świecie i wobec człowieka. Z drugiej strony fałszywy nauczyciel jest jak drzewo bez owocu, obumarłe i wykorzenione. W Ewangelii Jana pojawiają się odniesienia do dwóch drzew mających symboliczne znaczenie: figowca i krzewu winnego. W czwartej kanonicznej Ewangelii ważna jest też symbolika ogrodu – miejsca aresztowania i pochowania Jezusa, co nawiązuje do pierwotnej sytuacji człowieka przebywającego w rajskim ogrodzie. Metafora drzewa oliwnego użyta jest przez św. Pawła na przedstawienie relacji Izraelitów do pogan. Nowy Testament bardzo mocno uwypukla przenośne znaczenie drzewa jako obrazu człowieka, narodu i jego postępowania (owoców). Kolejne przykłady dotyczą drewna (*ksylon*), które jest po-

chodną drzewa. Nowy Testament używa go na oznaczenie różnych narzędzi, wytworów ludzkiej pracy, narzędzi do wymierzania kary (dyby i pałki), materiału budowlanego. W końcu drewno pięć razy w Nowym Testamencie oznacza narzędzie męki Jezusa – krzyż, który w przepowiadaniu apostołskim jest miejscem nie tylko śmierci Jezusa, ale też unicestwienia ludzkiego grzechu. Apokalipsa zaskakująco używa tego terminu na oznaczenie drzewa życia, a więc „żywego drzewa”, w znaczeniu eschatologicznym, na oznaczenie nowego raju, w czym można zauważyć celowe odniesienie do drzewa krzyża Chrystusa jako bramy do życia wiecznego. Trzecim terminem jest krzyż (*stauros*). W grece klasycznej oznacza pal służący do wykonania ogrodzenia (palisady). Późniejsi autorzy identyfikują *stauros*, w połączeniu z belką poprzeczną, z narzędziem kaźni dla groźnych przestępców. Gdy Jezus poucza o naśladowaniu Go, wzmiankuje o konieczności „wzięcia krzyża”. Tak chrześcijańska wspólnota rozumiała konieczność udziału wiernych w męce Chrystusa. W późniejszych interpretacjach „krzyż” nie oznaczał dosłownie kaźni, ale „cierpliwe znoszenie niesprawiedliwości” (s. 128). Krzyż pojawia się w opisach męki i śmierci Jezusa u wszystkich czterech ewangelistów. W nauczaniu św. Pawła natomiast krzyż staje się narzędziem objawienia się mocy Boga nad grzechem i śmiercią. Dlatego krzyż staje się znakiem zbawienia i objawieniem się daru łaski Bożej, a chrześcijańskie głoszenie staje się „nauką o krzyżu”. W Ewangelii Jana krzyż to nie tylko narzędzie śmierci Jezusa, ale też miejsce objawienia się Bożych darów: nowej wspólnoty reprezentowanej przez Matkę i ucznia, co było obrazem największego daru krzyża – Ducha Świętego, którego Jezus przekazał wraz ze swą śmiercią.

W zakończeniu autor dokonuje aktualizacji rozumienia „drzewa życia” w praktyce życia chrześcijańskiego: „Rajskie drzewo życia było zapowiedzią drzewa krzyża, «na którym zawisło zbawienie świata». W judaizmie drzewem życia nazywana jest menora, siedmioramienny świecznik świątynny.

W liturgii katolickiej analogiczną funkcję pełni monstrancja, która od średniowiecza służy do adoracji Najświętszego Sakramentu” (s. 153). W ten sposób ks. Tronina wskazuje na możliwość czerpania z owoców „drzewa życia”, zbliżania się do duchowego raju, jakim jest komunია wierzącego z Chrystusem.

Książka ks. prof. Antoniego Troniny stanowi syntezę tematu drzewa w Piśmie Świętym. Autor stopniowo odkrywa znaczenie biblijnego drzewa życia na tle kultur sąsiednich biblijnego Izraela. Przedstawia użycie tego obrazu przez samych Izraelitów – zarówno w dosłownym, jak i w przenośnym znaczeniu. Wszystkie te zestawienia mają na celu poszerzyć rozumienie zbawczego planu Boga wobec człowieka. Utrata pierwotnego szczęścia związana była z symbolem drzewa, z nim też wiąże się ostateczne zbawienie w Jezusie Chrystusie. Autor poszerza odniesienia biblijne myślami ojców Kościoła i chrześcijańskich pisarzy. Pozycja napisana przystępnym językiem może stanowić podstawę intelektualnej i duchowej refleksji dla każdego czytelnika.